

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 25.06.2018).
2. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2016. 384 с.
3. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. 3-е изд. М. : Смысл; СПб. : Лань, 2003. 287 с.
4. Леонтьев А. Н. Психологическое исследование речи. *Избірник психол. произведений*: в 2 т. М., 1983. Т. 1. С. 387–388.
5. Лурия А. Р. Язык и сознание / под. ред. Е. Д. Хомской. Ростов н/Д. : Феникс, 1998. 416 с.
6. Львов М. Р. Основы теории речи : учеб. пособ. (для студ. высш. пед. учеб. заведений). М. : Академия, 2002. 248 с.
7. Міхеєва О. І., Міхеєва М. Л. Діагностувальний інструментарій психолінгвістичних досліджень у контексті проблеми судової психологічної експертизи малолітніх підекспертних. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 210–213.
8. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4028-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994 № 28. С. 232.
9. Рубинштейн С. Л. К психологии речи. *Учебные записки ЛПИ им. Герцена*. Л. : ЛПИ, 1941. Т. 35. С. 16–27.
10. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи. М. : Просвещение, 1984. 120 с.

УДК 343.98: 159.9

*Савкіна Т. В., завідувач сектору Харківського НДІСЕ,
e-mail: tsavkina55@gmail.com
Харіна Т. Г., науковий Харківського НДІСЕ,
e-mail: larinatiana111@gmail.com*

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ З МЕТОЮ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ

Судова експертиза як форма залучення спеціальних знань у кримінальному процесі передбачена ст. ст. 69, 101 КПК України [1].

У ст. 116 КК України сильне душевне хвилювання визначається як такий психічний стан, що раптово виник унаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. Безсумнівно, прерогативою суду є визначення стану сильного душевного хвилювання, для констатації якого одним із доказів є висновок судово-психологічної експертизи про наявність у підекспертної особи фізіологічного афекту або іншого емоційного стану, що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку.

Згідно зі ст. 123 КК України юридично значимими ознаками емоційного стану особи є раптовість його виникнення внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

При розслідуванні злочинів, скоєних в умовах необхідної оборони, стан сильного душевного хвилювання є обставиною, що виключає злочинність діяння – ст. 36 п. 4, ст. 39 п. 3 КК України [2].

Отже, кваліфікуючими ознаками стану сильного душевного хвилювання є раптовість його виникнення, факт насильства, знущання або тяжкої образи з боку потерпілої особи та, що особливо важливо, цей емоційний стан може бути викликаний систематичними аморальними або насильницькими діями з боку потерпілого.

Тобто законодавець у ст. 116 КК України зазначив критерій тривалості, який не був передбачений у КК України в ред. 1960 року. Це, на думку експертів-практиків, є суттєвим фактором, що розширює діапазон психічних феноменів, які є психологічною підставою для констатації не тільки класичного фізіологічного афекту або його відсутності, а й інших емоційних станів [3–6].

Експертна практика показує, що достатньо розповсюдженими є випадки, коли протягом тривалого часу (місяців або років) людина накопичує негативні переживання, пов'язані з психотравмуючим впливом систематичного знущання над нею, та іноді достатньо «останньої краплі» (можливо й незначної), щоб виникла екстремальна емоційна реакція у вигляді фізіологічного афекту або інших емоційних станів, які за своїм механізмом протікання відрізняються від фізіологічного афекту, але суттєво впливають на здатність людини контролювати свої дії.

Крім того, визначення в ст. 116 КК України фактору тривалості дії психотравмуючого впливу дозволяє уточнити зміст ознаки «раптовість» у виникненні стану сильного душевного хвилювання. Раніше раптовість традиційно пов'язувалася з безпосередністю виникнення афективної реакції одразу після неправомірних дій потерпілого (що є одною з ознак класичного афекту). У КК України 2001 року передбачається, що має значення не тільки проміжок часу між неправомірними діями потерпілого та відповідними діями винного, а й між моментом виникнення сильного душевного хвилювання та здійсненням протиправних дій.

Таким чином, раптовість виникнення сильного душевного хвилювання є суб'єктивною – несподіваною, перш за все, для самого суб'єкта. Зазначене свідчить на користь того, що є необхідність урахувати емоційні реакції не тільки «вибухового» характеру, а й емоційні стани, що виникли в результаті тривалої дії психотравмуючого фактору, кумуляції емоційної напруги, і не завжди мають ознаки «вибуху». Це дозволяє розширити коло експертно-психологічної оцінки емоційних феноменів, що мають юридичне значення.

Застосування юридичного терміна «сильне душевне хвилювання» та психологічного поняття «фізіологічний афект» нерідко призводить на практиці до їх фактичного отождествлення. Однак невинувачена звуженість останнього поняття не охоплює всіх випадків емоційних станів, що значно обмежують здатність обвинуваченого усвідомлювати та регулювати свої дії. Це зумовило використання в судовій психології значної кількості понять: «кумулятивний афект», «аномальний афект», «емоційний стан стресу, фрустрації, що суттєво вплинув на свідомість і поведінку» тощо; їх кваліфікація у висновках судових-психологічних експертиз становила перед слідством і судом певні труднощі у встановленні співвідношення їх із поняттями, визначеними в законі. При цьому має значення не тільки термінологічне визначення того чи іншого емоційного стану, й те, що його експертна оцінка надає підстави для точної їх юридичної кваліфікації та призводить до певних правових наслідків.

Досягнення психології та практики судово-психологічних експертиз показує, що крім фізіологічного афекту на поведінку особистості суттєво впливають такі емоційні стани як стрес, фрустрація. Ці стани також можуть включатися в юридичне тлумачення поняття «сильне душевне хвилювання».

У необхідних випадках слідчий, суд за кримінальними справами може призначити судово-психологічну експертизу з метою встановлення наявності/відсутності в обвинуваченого в момент скоєння злочину емоційного стану, який здатний суттєво вплинути на його свідомість та діяльність. Виходячи з практики застосування судово-психологічної експертизи емоційних станів у кримінальному процесі, обставини, за яких вона повинна призначатися, такі:

- вибуховий характер емоційно-поведінкових реакцій обвинуваченого; вороже, агресивне відношення потерпілого відносно обвинуваченого або його близьких незадовго до вчинення злочину;

- стійкі конфліктні відносини між обвинуваченим і потерпілим, їх загострення перед деліктом;

- протиріччя в змісті ставлення обвинуваченого до потерпілого, які склалися до подій злочину та під час його скоєння; відомості щодо зниження самоконтролю та загального рівня волевої регуляції поведінки обвинуваченого під час делікту;

- часткове запам'ятовування подій злочину;

- дані щодо великої кількості ударів, що були нанесені потерпілому тощо.

Теоретично кожна із цих ознак як окремо, так і в будь-якій комбінації (що трапляється в більшості випадків), може бути підставою для призначення судово-психологічної експертизи емоційних станів.

Таким чином, за наявності зазначених обставин доцільно призначати судово-психологічну експертизу, мета якої дати максимально вичерпну відповідь на поставлені питання, ґрунтуючись на аналізі матеріалів кримінального провадження та встановленні суттєвих особливостей психічної діяльності й емоційного стану обвинувачених оскільки експертиза є одним із засобів встановлення істини в судочинстві та джерелом доказів.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.03.2019).

2. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341–III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.03.2019).

3. Кудрявцев И. А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза (научно-практическое руководство). М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1999. С 174–233.

4. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы : учеб. пособ. для вузов. М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. С 114–138.
5. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе : науч.-практ. пособ. М. : Гардарика, 1998. С. 115–129.
6. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии : учебник. Харків : Одиссей, 2005. С. 271–272.

УДК 343.9

*Янішевська К. Д., канд. юрид. наук, ст. викладач Сумського державного університету,
ORCID: <http://smp.law.sumdu.edu.ua/uk/>,
e-mail: k.yanishevska@jur.sumdu.edu.ua*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПРИ РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ

Встановлення істини в кримінальному провадженні являє собою процес доказування, який полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів. Поступово розвиваються методи отримання важливої інформації, що неможливо уявити без застосування техніки, яка не тільки полегшує роботу зі збирання доказів, але і допомагає більш швидко та ефективно розкривати злочини. Однією з таких новітніх технологій є поліграф. На сьогодні проблема використання можливостей поліграфа в розслідуванні злочинів залишається відкритою та дискусійною. Таку ситуацію можна пояснити тим, що цей вид діяльності залишається неврегульованим належним чином на законодавчому рівні, а тому суд не може враховувати докази, отримані внаслідок поліграфічного дослідження.

Проблемними питаннями використання поліграфа в розслідуванні злочинів займалися вчені в різні періоди розвитку України. Зокрема, варто назвати таких авторів, як Р. С. Белкін, С. О. Ковальчук, О. В. Линник, О. В. Белошина, С. В. Ігнатова, Ю. К. Орлов, Г. К. Кравцова, Я. В. Комісарова, Н. І. Клименко, О. І. Мотлях, Ж. Ю. Половнікова, М. А. Селіванов, А. П. Сошніков, Т. Р. Морозова, Ю. І. Холодний та інші.

Як відомо, у сучасному світі спостерігається тенденція до появи досить витончених та креативних способів вчинення кримінальних правопорушень, а тому вимагається пошук нових ідей, засобів та розробок, які б допомагали органам правопорядку та правосуддя в їх практичній діяльності, зокрема, у процесі виявлення, розслідування, запобігання та протидії злочинним посяганням та встановленні істини у справі. Насамперед, таке завдання стоїть перед невід'ємною та важливою частиною науки криміналістики – криміналістичною технікою.

Криміналістична техніка – це розділ криміналістики, що об'єднує систему теоретичних положень і розроблених на їх основі технічних засобів і методів збирання та подавання криміналістичної інформації з метою розкриття та попередження злочинів [1, с. 14–15].

Задля досягнення поставлених перед криміналістикою завдань, використовують природничі та технічні засоби та методи, а також нетрадиційні. Під нетрадиційними необхідно розуміти такі знання й методи, які ще не набули достатнього визнання та поширення, їх не можна зарахувати до загальновідомих у науці та усталених і впроваджуваних у практику. Так, до одного із найпопулярніших нетрадиційних науково-технічних засобів криміналістичної техніки можна віднести поліграф.

Поліграф (з грецької *poli* – багато, *graphos* – пишу) – багатоцільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації та запису у реальному часі кількох фізіологічних процесів, пов'язаних з виникненням емоцій, які виникають у відповідь на інформацію будь-якого типу. В науці часто використовують й інші назви приладу: лай-детектор, детектор брехні, варіограф, патометр, психогальваскоп та інші. Поліграф є комплексом точних медичних приладів, які безперервно та синхронно фіксують динаміку цілої низки реакцій допитуваного: тиску крові, частоти пульсу, глибини та частоти дихання, шкірно-гальванічної реакції, ступеню м'язового напруження, біотоків мозку та ін. [2, с. 93].

У нашому суспільстві сьогодні спостерігається відсутність належної нормативно-правової бази для регулювання питання використання поліграфу. Так, з аналізу чинного законодавства України вбачається, що нормативного закріплення, яке дає змогу використовувати поліграф при розслідуванні тих чи інших видів злочинів, немає, але правова основа для запровадження та реалізації результатів використання приладу вже частково складена та набуває свого поширення та розвитку.